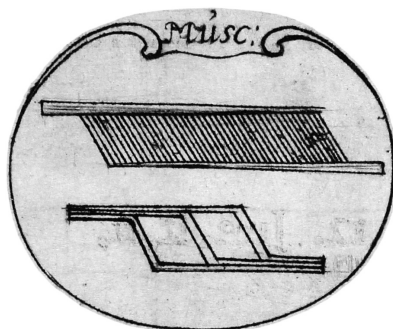

Digitalt særtryk af
FUND OG FORSKNING
I DET KONGELIGE BIBLIOTEKS
SAMLINGER

Bind 51
2012

With summaries

KØBENHAVN 2012
UDGIVET AF DET KONGELIGE BIBLIOTEK

Om billedet på smudsomslaget se s. 57.

Det kronede monogram på kartonomslaget er tegnet af
Erik Ellegaard Frederiksen efter et bind fra Frederik 3.s bibliotek

Om titelvignetten se s. 167.

© Forfatterne og Det Kongelige Bibliotek

Redaktion: John T. Lauridsen

Redaktionsråd:
Ivan Boserup, Else Marie Kofod,
Erland Kolding Nielsen, Anne Ørbæk Jensen,
Stig T. Rasmussen, Marie Vest

Fund og Forskning er et peer-reviewed tidsskrift.

Papir: Scandia 2000 Smooth Ivory 115 gr.
Dette papir overholder de i ISO 9706:1994
fastsatte krav til langtidsholdbart papir.

Grafisk tilrettelæggelse: Jakob Kyril Meile

Tryk og indbinding: SpecialTrykkeriet, Viborg

ISSN 0060-9896
ISBN 978-87-7023-093-3

DULCE BELLUM INEXPERTIS

“Skøn er krigen for den, der ikke kender den.”

Arild Huitfeldt og Christian 4.

AF

STEFFEN HEIBERG

Harald Ilsøe er sin generations Huitfeldt-forsker. Centralt står to artikler i *Fund og Forskning* fra 1967 og 1969. Temaet for den sidste er ganske vist Machiavellireceptionen i Danmark, alligevel er Arild Huitfeldt en hovedperson. Andetsteds sammenfatter Ilsøe sit syn på Huitfeldt som “åben lærling af (Philippe de) Commines og – i visse henseender – gedulgt elev af Machiavelli”.¹

Den amerikanske historiker William Bouwsma konstaterer i *The Waning of the Renaissance*, at historieskrivningen gradvist forfaldt i anden halvdel af det 16. århundrede, Machiavelli og Guicciardini fik ingen fremtrædende efterfølgere. Den analytiske tilgang til studiet af politik og historie blev gradvist erstattet af en mytebaseret historieskrivning, domineret af religiøse og nationale fordomme.² I modsætning til Commines’ og de to florentineres analyser af politisk adfærd og ræson blev historien sat ind i universelle forløb af spekulativ karakter.

Eksemplerne er mange. Kardinal Bellarmine, kendt som Galileis modstander, fremhæver, at de, som afviste det pavelige universalmonarki, var skyldige i “historisk kætteri”.³ Lige så ensidig var Mathias Flacius (Flach) Illyricus i sin store kirkehistorie, *Ecclesiastica historia* (1559-74), hvor hovedtemaet er, hvordan pavedømmet siden oldtiden har korrumperet Kristi kirke.⁴ Nationale historieværker, især i Nord-europa, domineres af bestræbelser på at fremhæve nationens ælde og dens historie som ligeværdig med den romerske. Tyske lærde hyldede

¹ Harald Ilsøe: Arild Huitfeldts krønike, *Fund og Forskning*, 14, 1967 s. 23-58. Samme: Machiavelli i Danmark, *Fund og Forskning*, 16, 1969 s. 15-30. Samme: Huitfeldt, Arild, *Dansk Biografisk Leksikon* (3.udg.), 6, 1980 s. 600.

² William J. Bouwsma: *The Waning of the Renaissance*, New Haven & London, 2002 s. 198-214.

³ Bouwsma 2002 s. 206.

⁴ Ibid. s. 211.

den germanske forhistorie på bekostning af antikken; Jacob Wimpheling hævdede i *Epithoma Germanorum* (Strassburg 1505), at domkirken i Strassburg overgik oldtidens syv underværker, tysk arkitektur var antikken overlegen.⁵ Tacitus' *Germania* styrkede ikke alene tysk selvfølelse; når den nye hollandske republik knyttede sin identitet til oldtidens batavere var det ligeledes Tacitus, der var inspirationen.⁶ Typisk forsøgte man at sætte de nationale myter ind i en universalhistorisk sammenhæng ved at pakke dem ind i mytologi og bibelhistorie. Således gjorde Johannes Magnus Noahs sønnesøn Magog til de svenske kongers stamfar; i England mente man, at Brutus, den første britiske konge, var oldesøn af Æneas. Selv en analytisk skribent som Jean Bodin skriver historien ind i verdensaldre og anden mystik.

Som ofte med generaliseringer har Bouwsmas karakteristik af senrenæssancens historieskrivning fat i noget væsentligt uden at være dækkende. I virkeligheden er det snarere Machiavelli og Guicciardini, der er undtagelsen fra den dominerende spekulative nyplatonisme, hvor historien bliver set som en genspejling af en universel kosmisk orden. I denne forbindelse kan der være grund til at gøre opmærksom på, at Machiavelli (*Fyrsten*, kap. 25) understreger, at statsmænd aldrig har fuld kontrol over begivenhederne. Der er altid et element af tilfældighed eller skæbne over forløbet.

Bouwsma omtaler ikke Arild Huitfeldt, ellers et fint eksempel på en historiker som undgik det almindelige tilbagefald til spekulationer og myter eller måske snarere et udtryk for, at Bouwsmas kategorisering er for bastant. Det betyder ikke, at Huitfeldt er på samme niveau som Commines – hans erklærede forbillede – eller de to florentinere. Både samtid og eftertid har kritiseret Huitfeldt. Harald Ilsøe har fremdraget nogle notater, hvor Anders Sørensen Vedel – som af mange grunde kunne være forudindtaget – slår ned på svage punkter.⁷ Vedel langer ud efter sproglige og syntaktiske mangler samt irrelevante detaljer og kritiserer Huitfeldt for manglende domme eller stillingtagen; som anført af Harald Ilsøe er det næppe politiske, snarere moralske vurderinger, Vedel savner.

Huitfeldt er næppe blevet konfronteret med kritikken, men har sikkert fornemmet de vedelske synspunkter. Paraderne er oppe. I forordet til *Chronologia I* (1600) pointerer Huitfeldt, at når han i mod-

⁵ Jeffrey Chipps Smith: *The Northern Renaissance*, 2004, s. 12.

⁶ Bouwsma 2002, s. 210.

⁷ Ilsøe 1967, s. 25-38.

sætning til andre, dvs. Vedel, magtede at fuldføre Danmarkshistorien skyldtes det, at de trods god vilje og lyst var uegnede, da de manglede politisk dømmekraft – underforstået: den besad Huitfeldt selv.⁸

Vedel skyder over målet. Huitfeldt er i høj grad en reflekteret historiker, også på det moralske område. Overordnede synspunkter er især samlet i fortalerne; til sammen tegner de billedet af Huitfeldts syn på den gode og den dårlige regering, øvrighedens opgaver m.m. Fortalerne giver en sammenhængende historisk og moralsk begrundelse for det danske dyarchi, magtdelingen mellem konge og rigsråd. I Christian 3.s historie bruges billedet af staten som et skib, hvor en har kommandoen, men ikke kan styre alene. Som eksemplet på en fyrste, der kuldsejlede, fordi han ikke ville lytte, fremhæves den burgundiske hertug Karl den Dristige. Eksemplet er ikke tilfældigt.⁹

I et forord fra 1605 – ikke til et af bindene i Danmarkshistorien – men til Hans Mogensens danske oversættelse af Philippe de Commines memoirer, hvor hovedtemaet er konflikten mellem Ludvig 11. og Karl den Dristige, anbefaler Huitfeldt at læse Commines' skrifter, som er "fulde aff werdzlig wiisdom oc forstand, som hedenhører thill regieringsstand oc regimentte, huorfore same bøger oc skriff heldst bør att lhæsis aff førster oc herrer, oc dennom, som nogen regiering er betroid, end aff andet folck, dog hun dennom oc i nogen maade kand were nøtig".¹⁰ Fyrster og statsmænd skal kende historien, der selvfølgelig også er nyttig for andre. Huitfeldt undrer sig over, at Commines, som var ulærd og ikke forstod latin, kunne skrive et så perfekt værk, hvilket han tilskriver hans erfaring fra hofstjeneste og praktiske erfaring med krig og diplomati. Huitfeldt konkluderer på denne baggrund, at lærdom og latinkyndighed er gode forudsætninger for historieskrivning, men et godt hoved og erfaring er "dett meste som gjør werckid".¹¹ Det er et selvbillede, ved at fremhæve betydningen af erfaring fra politik og diplomati gentager han sin forklaring på, hvorfor han kunne skrive den Danmarkshistorie, Vedel og andre var kørt fast i: han besidder den praktiske erfaring, der giver politisk indsigt og dømmekraft.

⁸ Ibid. s. 31.

⁹ Arild Huitfeldt: *En kaart Historiske Beskriffuelse paa hues mercheligt som sig Aarlige vnder Kong Christian den Tredje haffuer tildragit*, 1595, bl.): iij v.

¹⁰ Poul Nørlund: *Hans Mogensens Oversættelse af Philip de Commines Memoirer*, 1, 1913, s. 7f. Jf. Astrid Friis: *Nogle Betragtninger over Arild Huitfeldt og Danmarks Riges Krønike. Til Knud Fabricius 13. August 1945*, 1945, s. 91.

¹¹ Nørlund 1913, s. 7f.

Commines' memoirer blev publiceret første gang i 1524, men var fuldført i 1498. I modsætning til traditionel "middelalderlig" historieskrivning, der fokuserer på ridderlige dyder og abstrakte religiøse og moralske værdier, interesserer Commines sig i højere grad for aktørernes konkrete motiver og deres psykologi. Han havde været i tjeneste både hos Karl den Dristige og Ludvig 11.; konfrontationen mellem den ridderlige, ærekære og forfængelige hertug af Burgund og den upålidelige, småtskårne, beregnende og i øvrigt også overtroiske franske konge er selvoplevet. Commines genopliver den analyserende motivbaserede politiske historieskrivning, som stort set havde været fraværende siden antikken. Hans kølighed overfor abstrakte idealer kommer til udtryk i en formulering, der nærmest er værkets konklusion: *Car ceux qui gagnent en on toujours l'honneur*; i Hans Mogensens oversættelse *thi den som vinder, beholder altid priis og ære*,¹² vinderen får altid æren. Man skal forholde sig til virkeligheden, ikke som Karl den Dristige lade sig styre af irrationelle politiske og militære drømme.

I sit forord optræder Huitfeldt, hvad også Harald Ilsøe har hæftet sig ved, som litterær smagsdommer og understreger behovet for, at hans landsmænd vænnes til at læse "gode authores" frem for "skarnsbøger", hvortil han regner Rævebogen og historien om Faust, der var blevet oversat til dansk i 1588. Som kvalitet peger Huitfeldt udover de Commines på Francesco Guicciardini, som han også gerne så oversat.¹³ Politisk reflekteret historieskrivning er idealet. I forordet til *Chronologia II* (1601) fremhæver Huitfeldt med en henvisning til Thukydide, at mennesker til alle tider er ens. Verden er den samme "fabel og leg", kun personerne, navnene og omstændighederne ændrer sig, et i øvrigt ofte repeteret tema i renæssancens historieskrivning.¹⁴

Så er der Machiavelli, Huitfeldts "gedulgte" forbillede. Overbevise har Harald Ilsøe påpeget, at Huitfeldts Christian 2. er skildret som en parallel til Cesare Borgia; Machiavellis ideal fyrste skal tjene som afskrækkende eksempel. Det er indlysende, at Huitfeldt på denne baggrund ikke kan anbefale Christian 4. brugen af "machiavellistiske" metoder. Det ville ikke være godt for adelsvælden, hvis Christian 4. lod sig inspirere af Christian 2.¹⁵

¹² Nørlund 1913, s. 304.

¹³ Nørlund 1913, s. 8.

¹⁴ Arild Huitfeldt: *Den anden Part Chronologia, Continvatz oc Forfølge paa vore Danske Historier fra Aar 1286 oc til 1375, 1601*, bl. a ij.

¹⁵ Ilsøe 1969, s. 14-15.

Machiavelli har sat sig andre, mere direkte spor. I fortalen til *Chronologia III* (1603) reflekterer Huitfeldt over nytten af borge og fæstninger. Udgangspunktet er Engelbrektoprøret 1434, hvor Erik af Pommern mistede kontrollen over Sverige trods mange befæstede borge. Huitfeldt finder, at fæstninger kan være nyttige som grænseværn, men inde i landet og til at holde egne indbyggere i skak er de unyttige med mindre, man har en stor krigsmagt til at undsætte dem.¹⁶ Argumentet er hentet fra *Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio* (II, cap. XXIII); kun sætter Huitfeldt Engelbrekthistorien ind i stedet for Genovas oprør mod franskmændene i 1507, som er Machiavellis eksempel.¹⁷ Her ud over genbruger Huitfeldt, som påvist af Ilsøe, hele afsnit af *Discorsi*.¹⁸

Også andre steder mærker man inspirationen fra Machiavelli, det gælder fortalen til Christian 1.s historie, hvor der agiteres for, at udskrevne nationale tropper bør foretrækkes frem for lejesoldater og landsknægte. Huitfeldt fremhæver den middelalderlige ledingsordning, men det er ikke historieromantik, som det er blevet hævdet.¹⁹ Tværtimod har Huitfeldt også her hentet synspunkter og argumenter i *Discorsi* (I, cap. XLIII) og tilpasset dem til dansk-nordiske forhold, både det militære, at lejesoldater er ustabile, uengagerede og en trussel mod befolkningen, og det økonomiske: man fortærer sig selv.²⁰

Det er ikke kun "realister" som Commines og Machiavelli, Huitfeldt parafraserer og indarbejder i fremstillingen. I Christian 3.s historie (1595) havde Huitfeldt rost dennes fredsvilje. Christian 3. havde ført den lybske fejde (Grevens Fejde) for at sikre freden. Da denne var opnået, gik alle bestræbelser ud på dens fortsatte opretholdelse. Han søgte ikke ufred, uanset hvilke begrundelser, der var. Han havde set "huad Skade oc Forderffue Krig oc Orloff metfører". Han bestræbte sig på at opretholde venskab med andre fyrster og "Hand tractede icke efter aff æregerighed at foruide hans Grentzer oc Land." Huitfeldt var ikke advokat for militær ekspansion. "Ærgerrighed" er i hans optik et negativt begreb.²¹

¹⁶ Huitfeldt 1603, bl.)(iij verso.

¹⁷ *Discorsi di Niccolo Machiavelli ... sopra la prima deca Di Tito Livio*, Firenze, 1551 s. 81r-83v.

¹⁸ Ilsøe 1969, s. 15-16.

¹⁹ Sven Ulric Palme: *Sverige och Danmark 1596-1611*, Uppsala 1942 s. 58.

²⁰ Arild Huitfeldt: *Historiske Bescriffuelse om huis sig haffuer tildraget under Christiern den Første aff Det Naffn*, 1599 (A), bl. b ij – b iij; *Discorsi* s. 39v-40r.

²¹ Huitfeldt 1595, bl.): recto.

Huitfeldts Christian 3. fremstår nærmest som personifikationen af det fyrsteideal, Erasmus af Rotterdam havde opstillet i *Institutio Principis Christiani* (om en kristen fyrstes opdragelse) fra 1516. Karakteristikken er dog almen, kongen roses for nøgternhed og kristne dyder. Mere specifikt formulerer Huitfeldt sine synspunkter nogle år senere i fortalen til kong Hans' historie (1599).

Et hovedtema i denne konges historie er forsøget på at genoprette Kalmarunionen. "Anrørendis / hues krig Kong Hans haffuer ført met de Suenske / da synis / hand der til at haffue hafft Ret / Oc bør alt Krig / som retferdeligen skal føris / skee af Nød oc Trang / til at forsuare sig oc den Deel met / Gud hannem giffuet haffuer / eller hand haffuer Ret til / Icke aff nogen Æregerighed at foruide sine Land / Riger / Grentzer / Oc lader det sig ansee / at Kong Hans førde den Krig met de Suenske / for at hand vilde forene disse tre Riger / vnder en Herre oc Konge stedse oc altid at bliffue / Effter den Sammensbindelse / som først vdi Dronning Margrethis tid giort er / met alle Indbyggernis Ja oc Vilie..."²²

En krig skal være retfærdig, må kun føres som nødværge og ikke af ærgerrighed med henblik på ekspansion. Igen er ærgerrighed noget negativt. Kong Hans forsøg på med magt at genoprette Kalmarunionen var dog en retfærdig krig, det var svenskerne, der havde svigtet deres ed. For så vidt var der ingen tvivl.

Alligevel tager Huitfeldt forbehold. Selv om kong Kong Hans havde retten på sin side, så er en retfærdig sag ikke altid lyksalig. En retfærdig krig kan ende galt. Krigens ofre er altid den jævne befolkning, hvilket understreges med et Horats-citat: *Quicquid delirant reges plectuntur achi-vi*, kongernes vanvid går altid ud over grækerne, dvs. den almindelige befolkning. Huitfeldt har fornemmet, at det var stærke ord i en fortale henvendt til kongen, så han oversætter frit: "Den Gallenskab / der Herrerne begaar / Den fast altid hen til Bonden naar".²³

Budskabet er entydigt: "Andre føre Krig af deris wbesindede Affecter, som de faaregiffue deris Lande til Hielp oc Trøst / huorfaare saadan wbesindet wnødig Krig gierne finder en wlycksalig Ende." Man skal ikke lade sig styre af følelser og affekter; en ubesindig krig kan ende med en katastrofe. "Mange aff Wforstand / Vngdom / Wforfarenhed / begynde en Krig / oc vide icke før end aff Forfarenhed /

²² Arild Huitfeldt: *Kong Hansis Krønike fra Anno 1481 oc til Anno 1513, 1599* (B), bl. a iij r-v.

²³ Ibid. bl. b ij.

huad den haffuer paa sig / som mand siger: *Dulce bellum in expertis*, som nocksom met Exempler er at beuise / huilcke ieg nu forbigaar paa denne tid / Mand ser icke heller mange nu at vinde meget met Krig / oc det fordi de icke føre Krig aff Nød oc ret Aarsage / men mere af it Skin / end Ret / Naar Krigen nu er endt / Folk oc Lande ere beskattet / ødelagde / ihjelslagen / gjør mand Fred / huilcken vaar bedre / at beholde tilforne”.²⁴

Her afslører Huitfeldt kilden til sine betragtninger. *Dulce Bellum Inexpertis* – skøn er krigen for den, der ikke ved, hvad det drejer sig om – er et mundheld, der i sin latinske form antagelig går tilbage til antikens sidste militære teoretiker Publius Flavius Vegetius Renatus kaldet Vegetius (første halvdel af det 5. århundrede). Men det er ikke ham, Huitfeldt har det fra. I 1514 udgav Erasmus skriftet *Adagia*, hvor han gjorde en række kendte ordsprog og mundheld til udgangspunkt for moralske betragtninger, blandt disse netop *Dulce Bellum Inexpertis*, der udløste et langt essay om krigens fortrædeligheder (*Adagia* nr. 3001).²⁵ Huitfeldt sammenfatter Erasmus’ synspunkter fra essayet, bl.a. hans tvivl om, hvorvidt en krig overhovedet kan være retfærdig. Det anføres, at fyrster i reglen bruger skinargumenter som begrundelse for krig, og at krigenes trods ødelæggelser og befolkningens lidelser i reglen ender med en fred, der sjældent ændrer noget. Erasmus tvivler derfor på “at en krig nogen sinde har fået et så heldigt udfald at en fornuftig sejrherre ikke har fortrudt at have indladt sig på den”.²⁶ Undersøger man sagen nærmere “vil man finde at næsten alle de kristnes krige er opstået enten af tåbelighed eller af ondskab. Nogle unge og uerfarne mennesker har, opflammet af deres forfædres dårlige eksempler, som nogle tåber har hentet frem fra tåbelige dokumenter og som har fået plads i historiebøgerne, yderligere opægget af smigrende opfordringer, ansporet af jurister og teologer, med biskoppers åbenlyse eller stiltiende samtykke, måske endog på deres initiativ, – med større dristighed end ondskabsfuldhed kastet sig ud i krig; og de lærer af al den elendighed, der således kommer over alt og alle, at krig er noget der

²⁴ Huitfeldt 1599B, bl. b iij.

²⁵ *Adagia*. Netudgave: Des. Erasmi Roterodami proverbiorum chiliarum prima. <jvpoll.home.xs4all.nl/back/Web/erasmus.htm>. Dansk oversættelse: Erasmus af Rotterdam: Skøn er krigen for den uerfarne. Oversat og indledt af Villy Sørensen, 1984. I sin oprindelige form går mundheldet tilbage til Pindar, hvad Erasmus selv anfører.

²⁶ *Adagia* 3001 linie 382-83: “Et haud scio an vnquam bellum adeo cesserit feliciter, vt cordatum victorem suscepti non poenituerit”. Dansk oversættelse: Sørensen 1984, s. 45.

på alle måder bør undgås.²⁷ Ser man bort fra den førreformatoriske henvisning til biskopperne, er meningen klar: unge fyrster er farlige for freden, da deres ærgerrighed gør dem lette at manipulere. De ved ikke, hvad det drejer sig om. Erasmus gentog sine synspunkter i andre sammenhænge, i sine breve, i skriftet *Querela pacis* (Fredens klage) fra 1517 samt i *Institutio* cap. III og XI, hvor han netop henvender sig til uerfarne fyrster.²⁸

I 1596 havde den 19årige Christian 4. forsynet Blåtårn på Københavns Slot med et nyt spir med tre forgyldte kroner. De tre kroner var Sveriges våben, men var nogle år inden Syvårskrigen blevet optaget i det danske rigsvåben. Ved freden i Stettin i 1570 var våbenstriden blevet henvist til voldgift, men hidtil var der intet sket. I en tid, der i overvældende omfang tænkte i symboler og allegorier, kunne ingen være i tvivl om, at Christian 4. signalerede, at Sveriges undertvingelse var hans ultimative mål. Samtidig betød kong Sigismunds fordrivelse i 1598 og hertug Karl af Södermanlands overtagelse af magten en tilbagevenden til Vasaernes traditionelle antidanske retorik. Den skærpede tone blev ledsaget af en udfordrende svensk politik bl.a. i Nordskandinavien. Den unge konge var tydeligt indstillet på at bruge de svenske provokationer som påskud til en aktiv og aggressiv udenrigspolitik. Allerede i foråret 1598 havde rigsrådet fundet det nødvendigt at anmode Christian 4. om ikke at blande sig i det interne svenske opgør.²⁹

Huitfeldt havde i fortalen til Kong Hans' Historie understreget, at denne konge havde haft retten på sin side i forholdet til Sverige, men samtidig fremhævede han, at fiaskoen for den danske unionspolitik skyldtes, at Gud ikke havde villet se det danske rige alt for mægtigt: magt fører til overmod og nye krige. Der var nu to nordiske stater, hvis indbyrdes konflikter skulle løses i henhold til Stettinfreden af 1570.

²⁷ Adagia 3001 linie 881-88: "Nonnulli iuuenes et rerum imperiti maiorum malis exemplis, historiarum quas de stultis prodidere stulti monumentis, ad hoc inflammati, dehinc instigantibus adulatorum hortatibus, extimulantibus iureconsultis ac theologis assentantibus aut conuiuentibus episcopis, fortassis et exigentibus, temere magis quam malitiose bellum suscipiunt et tanto totius orbis malo discunt bellum rem esse modis omnibus fugiendam. Alios occultum odium, alios ambitio, alios animi feritas in bellum impellit." Dansk oversættelse efter Sørensen 1984 s. 79-80.

²⁸ Erasmus von Rotterdam: *Fürstenerziehung. Institutio Principis Christiani. Die Erziehung eines christlichen Fürsten*. Einführung, Übersetzung und Bearbeitung von Anton J. Gail, Paderborn 1968 s. 144-56, 206-19.

²⁹ Kr. Erslev (udg.): *Aktstykker og Oplysninger til Rigsrådet og Stændermødernes Historie*, 1, 1883-85, s. 91-97.

Christian 4. havde ingen retfærdige grunde for en aggressiv Sverigespolitik.

Dulce Bellum Inexpertis og parafraseringerne over Erasmus bliver på denne baggrund en konkret advarsel til Christian 4. om ikke i ungdommelig uvidenhed at slippe en krig løs, hvis konsekvenser han ikke kan overskue. Manglende erfaring giver selvtillid, hedder det hos Erasmus med en henvisning til Aristoteles' Retorik.³⁰ Til gengæld giver erfaring indsigt: *Saepenumero flet et victor nimio emptam victoriam* – ofte beklager sejrherren sig over den alt for dyrekøbte sejr, hedder det i *Institutio*; det er også Huitfeldts egen erfaring fra den blodige Syvårskrig.³¹ Fortalen må på baggrund af krisen i forholdet til Sverige ses som en advarsel til en uerfaren konge, der ikke ved, hvad krig er.

Ikke kun Erasmus bliver mobiliseret af i bestræbelserne på at blokere kongens krigsplaner. Fra Commines stammer følgende indskud i Kong Hans-fortalen: "Kong Loduig den Elleffte aff Franckerige / der hand førde Krig inod Carolum Burgundum, oc haffde ingen Aarsage / Men vilde synis at haffue (huilcken Krig dog bleff ført aff Begærlighed / til at fornedre Hertugens Anseende /) Da holt hand en Dag (*i betydningen herredag*) til Thurs (*Tours*) / som han aldrig haffde giort før / eller gjorde siden / Der faaregaff hand / huorledis Hertug Carl gjorde meget / som kom gantske Franckerige til stor Skade / Oc vdstafferet hand en Herremand / som skulde komme oc klage atskillig Wret / hannem vaar vederfaret aff Hertugen / huilcken Herremand vaar Kongen nogenledis met Tieniste forplict / Iblant andre Klager vaar denne / at Hertugen vilde nøde hannem / at følge sig vdi ald Krig / hand paaslo / Da bleff almindeligen besluttet / at Hertug Carl skulde steffnis en viss tid / at møde til Paris / Thi hand paa nogle Landskabs vegne vaar forplict / at suare for det høye Parlament til Paris / Oc viste Kong Lodvig vel / hand enten icke skulde møde / eller tradzeligen suare / huor offuer hand vide faa Aarsage at kri imod hannem".³²

³⁰ Adagia 3001, linie18-21. Oversættelse Sørensen 1984, s. 20: "Som grund til de at de unge er mere dristige, de gamle derimod mere frygtsomme anfører Aristoteles i sin Retorik at de førstes manglende erfaring giver dem selvtillid, mens de sidstes onde erfaringer indgiver dem frygt og betænkelighed."

³¹ Gail 1968, s. 214.

³² Huitfeldt 1599B, bl. b ij v. Huitfeldt parafraserer Hans Mogensens oversættelse 4.bog kap. III. Nørlund 1913, s. 149f. Den pågældende "herremand" var grev Charles af Eu (1394-1472).

Indskuddet virker som en digression, men der er en pointe. I begyndelsen af 1598 havde kong Sigismund sendt et gesandtskab til Danmark for at søge støtte mod hertug Karl. Også i 1599 dukkede udsendinge fra den fordrevne Sigismund op i Danmark.³³ Det er nærliggende at se historien om den utilfredse adelsmand, der blev manipuleret til at bede om Ludvig 11.s støtte mod hertug Karl den Dristige som en advarsel til Christian 4. om ikke at føre krig af fingerede årsager og ikke bruge de landflygtiges bøn om hjælp som påskud til en krig mod Sverige.³⁴

Selv om adskillige af Huitfeldts argumenter imod Christian 4.s aggressive Sverigespolitik er hentet hos Erasmus, betyder det ikke, at han som den store humanist af kristne og moralske grunde generelt forakter militære løsninger. Huitfeldt er ikke ideolog, det er de konkrete konsekvenser, han advarer imod. Huitfeldt bruger Erasmus i sin argumentation, men Machiavelli er også til stede. Ilsøe citerer følgende betragtning fra Kong Hans' historie (s.143): "Men wi Mennisker vide icke at vere onde, naar tiden det fordrer, oc gode det skal vere, der offuer stor Forseelse skeer".³⁵ Formuleringen er ren machiavellistisk dialektik, hvornår skal statsmanden være imødekommende og forhandle, hvornår skal han stå fast? Huitfeldts pointe er, at fyrsten skal variere sin politik efter omstændighederne. Han skal forholde sig til virkeligheden.

Ved at kombinere Erasmus med "realister" som Commines og Machiavelli får Huitfeldt moral og virkelighed at hænge sammen. Pointen er, at da historien viser, at krig sjældent fører til det ønskede resultat, er befolkningens lidelser og ofre i reglen nyttesløse. Den, der af ærgerighed ubesindigt udløser en krig, fornægter virkeligheden. I fortalen til *Chronologia II* (1601) fremfører Huitfeldt, at den, der påbegynder en uretfærdig krig, risikerer selv at gå under.³⁶ Den svenske historiker Sven Ulric Palme ser fortalen som en trussel om oprør. Det er at gå for langt, men det er sandsynligt, at Huitfeldt, der var blandt de danske forhandlere ved det resultatløse grænsemøde i Flakkebæk (Flabäck) i 1601, så det som en unødvendig optrapning af konflikten, da Chri-

³³ Palme 1942, s. 134ff., 162 f.

³⁴ Sven Ulric Palme synes at være den historiker, der har klarest set det politiske perspektiv i Huitfeldts kritik af Christian 4. Palme 1942, s. 55ff, 249ff.

³⁵ Ilsøe 1969, s. 18.

³⁶ Arild Huitfeldt: *Den anden Part Chronologia, Continvatz oc Forfølge paa vore Danske Historier fra Aar 1286 oc til 1375, 1601*, bl. A iij recto, jf. note 49.

stian 4. i foråret 1601 i et brev til hertug Karl antydede, at dennes styre manglede statsretlig legitimitet.³⁷

I november 1603 tog Christian 4. skridtet fuldt ud og forlangte rigsrådets samtykke til krig. Rigsrådets betænkning kendes ikke, kun kongens svar, hvor han tager rådets afvisning af hans krigsplaner til efterretning. Kongen anfører dog, at hvis det senere gik galt, var han undskyldt, da han havde understreget nødvendigheden af at eliminere den svenske trussel i tide. Bemærkelsesværdig er hans løfte om ikke at forelægge spørgsmålet for nogen anden stand. Meningen med dette udsagn er omdiskuteret, det ligner en trussel, bølgerne må være gået højt.³⁸

En ny konfrontation fulgte på rigsrådsmødet i Odense august 1604. I sin proposition af 18. august frermhæver kongen, at det ikke længere var muligt at finde sig i de svenske krænkelser og aftalebrud. Det drejede sig om danske borgere, der ikke kunne få deres tilgodehavender i Sverige, selv om det var lovet på det sidste grænsemøde i Flakkebæk i 1603, om ulovlige toldopkrævninger af danske trods den indbyrdes toldfrihed, arrestationer af handelsskibe samt de svenske forsøg på at blokere Riga som følge af krigen med Polen. Overgrebene var utålelige og kongens undersætter til megen afbræk og skade. De krænkede ikke alene kongens reputation, men også nationens. Hårdt skulle sættes mod hårdt, Christian forlangte derfor rigsrådets samtykke til en krig og skattebevillinger at føre den for. For at tækkes rådet lovede kongen, at eventuelle erobringer ville blive lagt til riget og ikke unddraget rigsrådets kontrol. Det eneste, han selv ønskede, var en ren samvittighed over for Gud i bevidstheden om at have gjort det bedste for sine riger.³⁹

Christian havde tilsyneladende på fornemmelsen, at rigsrådet ville imødegå hans krav om en krig ved at henvise til, at hertug Karls regimenter ville falde sammen indefra. I hvert fald argumenterede han på forhånd herimod. Han indrømmede, at det var indlysende, at Karls tyranni ville ende med hans fald. Men det gjorde ikke situationen bedre. Så ville Sigismund formentlig genvinde Sverige. Resultatet ville blive en polsk-svensk stormagt under en katolsk konge, der havde Spanien i ryggen (Sigismund var svoger til Philip 3. af Spanien). Hvad man kunne forvente af et sådant naboskab, var indlysende, nemlig en reli-

³⁷ Palme 1942, s. 58, 251.

³⁸ C.F. Bricka og J.A. Fridericia (udg.): *Kong Christian den Fjerdtes egenhændige Breve*, 1, 1589-1625, 1887-89 s. 11f.

³⁹ Bricka og Fridericia, 1, 1887-89 s. 13-17.

gionsforandring. Christian dramatiserede den religiøse trussel ved at beskrive Sigismund som pavens kreatur, regeret af munke og jesuitter. Kongen spillede herved åbenlyst på den frygt, som afsløringen samme år af en katolsk undergrundsbevægelse i Danmark med tilknytning til jesuiterkollegierne i Polen og Litauen havde givet anledning til.⁴⁰

Christian 4. brugte således to hovedargumenter, hensynet til prestige, hverken hans eller nationens ære kunne vedblivende tåle de svenske provokationer samt, hvad Ilsøe kalder samvittighedsargumentet: det var kongens pligt at være realistisk og forudseende og eliminere trusler mod rigets sikkerhed inden det var for sent, dvs. en præventivkrig. Hvis forholdene udviklede sig til Danmarks ugunst, var det ikke hans skyld. Han havde gjort, hvad samvittigheden bød.⁴¹

Rigsrådets flertal stod fast. I sit svar den 27. august vendte det kongens argumentation på hovedet. Hvis Christian erobrede Sverige, ville han få en »evig« krig med kongen af Polen, som var Sveriges rette herre, og denne ville blive støttet af de to katolske hovedmagter, Spanien og kejseren, hvoraf den sidstnævnte i forvejen var Danmark dårlig stemt som følge af Christian 4.s antihanseatiske politik. Videre understregede rådet, at Danmark slet ikke kunne føre krig på grund af den økonomiske krise, der ramte alle samfundsgrupper; det var under ingen omstændigheder muligt at skaffe de nødvendige penge. Sverige var Danmark overlegent i landmilitære styrker og i øvrigt et umuligt land til at foretage offensive militære operationer. Terrænet var på forsvarets side; kom man ind i landet med en stor hær, var der ikke noget, den kunne leve af i det store og øde land. Angreb man med en for svag styrke, blev man slået og Skåne hærget.

Alle relevante politiske, økonomiske og militære parametre talte efter rådets opfattelse imod kongens krigsplaner. De svenske krænkelser havde ikke et omfang, der berettigede en så dramatisk reaktion. Man skulle ikke føre krig for nogle koffardiskibes skyld. I stedet henviste råderne til Stettinfredens voldgiftsbestemmelser. Her i lå, at der efter rigsrådets opfattelse ikke var tale om en retfærdig krig.⁴²

Dele af den mere principielle argumentation mod krig svarer nøje til de synspunkter, Arild Huitfeldt havde fremsat i sine fortaler, ikke

⁴⁰ Herom især Vello Helk: *Laurentius Norvegus S.J.; en biografi med bidrag til belysning af romerkirkens forsøg på at genvinde Danmark-Norge i tiden fra Reformationen til 1622*, 1968.

⁴¹ Krisen mellem Christian 4. og rigsrådet er mest indgående behandlet i Palme 1942, jf. dog S. Heiberg: *Christian 4. – en europæisk statsmand*, 2006, s. 152ff.

⁴² Erslev 1883-85, 1, s. 125-30.

mindst Kong Hans-fortalen. Men betænkningen anfægtede også kongens realitetssans, ja i virkeligheden hans evner som politisk leder, idet rådet bad kongen “betencke thendt gammel och almindelig regel: *Necesse est, ut possit dissimulare qui vult imperare*” – for den, der vil herske er det nødvendigt at lade som ingen ting, dvs. forstille og beherske sig. Det har ikke været muligt at efterspore den præcise kilde, men en variant *nescit dissimulare nescit regnare* er tillagt både Ludvig 11. og den tysk-romerske kejser Frederik 3. (1440-93). Meningen er der ingen tvivl om, kongen skal se tiden an og ikke foretage sig noget overilet. Afvisningen af Christian 4.s krigspolitik fulgte således to spor, dels det moralske, krigen var ubegrundet og ikke retfærdig, dels det realpolitiske, den var en farlig og unødvendig satsning. Som i Huitfeldts fortaler er både Erasmus og Machiavelli – i hvert fald indirekte – til stede i betænkningen af 27. august 1604. Politik skal baseres på moral og rationelle overvejelser, ikke følelser. *Dulce bellum inexpertis*, forstået som krigens unødvendighed, og *necesse est ut possit dissimulare qui vult imperare* i betydningen: lad som ingenting og undgå overilede udspil, var for Huitfeldt og hans meningsfæller fornuftige politiske grundsætninger.

For første gang siden 1536 var rigsrådet i et afgørende spørgsmål gået mod kongen, og ved at henvise til håndfæstningen og Stettinforbundet havde rådet indirekte peget på oprørsretten. Kongen måtte bøje sig, men kun syv af tretten tilstedeværende råder underskrev betænkningen. De manglende underskrifter viser, at det ikke var et enigt rigsråd, der stod bag. Harald Ilsøe har gættet på Huitfeldt som den egentlige forfatter til 1604-betænkningen, der er renskrevet af rigsråd Christen Holck.⁴³ Bevises kan det ikke, men synspunkter og holdninger svarer til hvad, Huitfeldt havde givet udtryk for i sine fortaler.

Det var usædvanligt, at Huitfeldt i sine trykte fortaler var i stand til offentligt at formulere synspunkter, der i den grad gik på tværs af kongens forestillinger og nærmest tangerede åbenlys kritik. Når han i det hele taget kunne lade sin Danmarkshistorie trykke uden censur og udtale sig frit om konger og begivenheder, skyldtes det som fremhævet af Ilsøe, at Huitfeldt var i den gunstige situation “at være en erfaren og med regeringslederne nært forbundet rigsråd og adelsmand, der med sit historieværk henvendte sig til en ung og (til at begynde med) umyndig konge”.⁴⁴

⁴³ Ilsøe 1969, s. 56.

⁴⁴ Harald Ilsøe: Historisk censur i Danmark indtil Holberg. Omkring censuren af Christen Aarslebs Frederik II's historie. *Fund og Forskning*, 20, 1973 s. 47.

Ilsøe understreger, at en så heldig konstellation kun forelå en gang.⁴⁵ I 1605, året efter det store opgør mellem konge og rigsråd i Odense, skrev Huitfeldt forord til Hans Mogensens oversættelse af Philippe de Commines krønike. Et forord skrives kun til et færdigt og tryklart arbejde. Bogen udkom bare ikke.

Hvorfor ved vi ikke. Oversættelsen var blevet udarbejdet tredive år tidligere, bl.a. efter tilskyndelse af rigsråd Bjørn Andersen (Bjørn) til Stenalt.⁴⁶ Men trods magtfulde adelige patroner var oversættelsen ikke blevet trykt. I 1605 gentog historien sig. Økonomien kan ikke have været et problem. Huitfeldt havde rigelige midler til at bekoste trykningen. Commines' memoirer var desuden blevet oversat til en lang række andre sprog. Der var tale om et historisk arbejde med stor anseelse. Det var et værk, bl.a. kejser Karl V gerne konsulterede, og Commines havde nærmest fået status som obligatorisk pensum for fyrster og statsmænd. En fransk udgave fra 1596 var blevet trykt med positive anbefalinger af to af tidens største intellektuelle koryfæer, Montaigne og Justus Lipsius.⁴⁷

Men Commines var også kontroversiel, i så høj grad at Hans Mogensen havde fundet det nødvendigt at forsyne oversættelsen med en indledning, hvor han tog Commines moralsk i forsvar. Commines' brøde var, at han havde svigtet sin ed til Karl den Dristige ved at gå i dennes hovedfjende Ludvig 11.s tjeneste. Den burgundiske hertugs mange uheldige egenskaber ses som en plausibel forklaring, men det egentlige forsvar finder Hans Mogensen i, at Ludvig, når det kom til stykket var Karls lensherre, og dermed også den Commines i sidste instans var forpligtet overfor. Samtidig understreges det, at der var fred, da Commines skiftede side.⁴⁸

Det er indlysende, at i en tid, hvor troskabsforpligtelser var det kit, som bandt samfundet sammen, var der intet værre end at svigte sin ed. På den anden side vimler middelalderkrønikerne med historier om stormænd, der på grund af store og små krænkelse revolterede mod deres lensherre. Dertil kom, at mange havde mere end en over-

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Poul Nørlund: *Hans Mogensens Oversættelse af Philippe de Commines Memoirer*, 3, 1919, s. XI-XVII.

⁴⁷ *Les Memoires de Messire Philippe de Commine* (ed. Denis Savage), Paris 1596, hvor der i fortalen er indsat tekstbokse med klip fra Montaignes *Essaies* (Livre II, chap. X) og Justus Lipsius (fransk oversættelse af *Politicorum sive civilis doctrinæ sex Lib. I*).

⁴⁸ Nørlund 1913, s. 10-16.

herre. Commines var flamlænder, og Flandern havde i århundreder lidt under stridigheder mellem to overherrer, den flamske greve, senere den burgundiske hertug, og den franske konge. Det særlige ved Commines var, at han havde haft en så fremtrædende position ved det burgundiske hof. Det svarede omtrent til, hvis en rigsråd var gået over til den danske konges fjender. Måske var det antydningen af den frie adelsmands ret til selv at vælge sin herre, der var det egentlige problem?

Hans Mogensens forsvarstale viser, at Commines-oversættelsen allerede i 1574 havde været kontroversiel. Spørgsmålet er, om problemet kun var Commines' personligeandel. I den mellemliggende periode var manuskriptet blevet kontrolleret og bearbejdet af Huitfeldt. Det mest kontroversielle var måske de "De besynderligste støcker oc lherdomme som mand maa lthese her og der vdi disse thj Philippj Commijnæj bøgger", der var indsat mellem Commines fortale og tekstens første bog. De fleste af disse lærdomme er almene, men flere lod sig læse ind i en dansk politisk kontekst. "Paa raad shall mand høre mange deris meening oc anslagh", man, dvs. fyrsten skal lytte til gode råd. En anden betragtning lyder "It jammerligtt exempell paa dennom, som ere egensindige", her er der uden tvivl tale om en karakteristik af Karl den Dristige. I en tredje maksime genfinder vi et af Huitfeldts hovedtemaer både som historiker og som bagmand for rigsrådets afvisning af kongens krigsplaner: "Huem en krig begynder, oc er roden oc ophoff thill hinde, hand faar allmindeligen en sorgfuld ende paa hinde" – formuleringen gik let omformuleret over i fortalen til *Chronologia II* (1601). Disse maksimer ligger så at sige i den erasmiske ende af Huitfeldts arsenal, mere machiavellistisk er lærdomme som "Sin fiend shall mand aldrig forachtte (dvs. undervurdere)" og "Førster kunde thitt oc offte smykke och skiule deris affecter oc begieringer med ett ærachtigt skin oc skygge", det er simpelthen en dansk version af 1604-betænkningens *necesse est ut possit dissimulare qui vult imperare*. "Støcker oc lherdomme" synes at have fungeret som depot for Huitfeldt, når han skulle bruge en effektiv formulering.⁴⁹

Huitfeldts moraliserende politiske belæring har ikke passeret den selvhævdende Christian 4. Odensemødet i 1604 havde splittet rigsrådet. Den politiske konsensus var væk, Huitfeldts synspunkter havde ikke længere fuld opbakning. Det kan være forklaringen på, at Commi-

⁴⁹ Nørlund 1913, s. 20-22, Huitfeldt 1601, bl. a iij recto: Historien lærer oss Krig oc Orlog at vere begge Parters straff/ og den paa det sidste / som fører wnødig Krig/ gierne at omkomme./ Huad skal nu skee/ved voris Krig/er snart at spaa om.

nes-oversættelsen, Huitfeldts politisk-historiske inspirationskilde ikke blev trykt. Det befordrede naturligvis ikke sagen, at Huitfeldt i 1606 rantes af et slagtilfælde; han fratrådte som rigskansler i 1609 og døde samme år, Commines- oversættelsen blev lagt til side.

Huitfeldts værk er ofte blevet set som et politisk og ideologisk forsvaret for magtfordelingen mellem konge og adel. Man kan let finde synspunkter, der afspejler standsinteresser, f.eks. hans forslag om at erstatte rostjenesten med en pengeafløsning, der skulle finansieres ved en forhøjelse af lensmændenes løn. Et andet eksempel er lovprisningen af Frederik 1. for at give adelen hals- og håndsretten over sine undergivne.⁵⁰ Men generelt tager hans politiske vurderinger tager næsten altid udgangspunkt i omstændighederne. Det fremgår af omtalen af to kongemord. Drabet på Erik Klipping anser han for et mord, der var ikke tale om, at Marsk Stig havde undsagt kongen – folkevisen kan Huitfeldt ikke tage alvorligt som kilde.⁵¹ Anderledes med henrettelsen af den svenske kongesøn Magnus Birgersson, hvor Huitfeldt kynisk konstaterer, at der er tilfælde, hvor statens politiske interesser får højere prioritet end samvittigheden. Den 20årige Magnus Birgersson blev henrettet i 1320, fordi han ved sin blotte eksistens var en trussel mod de herskende og Sveriges politiske stabilitet. Også for Huitfeldt kunne hensynet til statens fred veje tungere end hensynet til enkeltindivider.⁵²

For Huitfeldt er historien en læremester, dens berettigelse er, hvad man kan lære af fyrster og statsmænds gode og dårlige handlinger. De erklærede forbilleder er Commines og Guicciardini, desuden er Machiavelli uden navns nævnelser til stede i lange passager. Huitfeldt bekender sig åbent til den realistiske tradition i historieskrivningen, der går tilbage til Thukydide. Essensen af hans råd til Christian 4. er da også, at kongen skal forholde sig til virkeligheden.

Necesse est ut possit dissimulare qui vult imperare, det er nødvendigt at kunne forstille sig, prøv dog at tænke politisk, er det underliggende budskab i 1604-betænkningen. At forstille sig eller se gennem fingre med en krænkelse og vente med svaret til situationen var moden, var stort set det eneste, Christian 4. ikke kunne. Hans selvfølelse og rethaveriskhed stod i vejen. Herom vidner hans propositioner til rigsrådets møder, som kongen ikke deltog i. De er saglige og velargumenterede,

⁵⁰ Huitfeldt 1599A, bl. E ij recto. Ilsøe 1967, s. 35.

⁵¹ Ilsøe 1967, s. 33. Arild Huitfeldt: En Kaart Chronologia, forfølge oc Continvatz paa huis som her vdi Danmark skeed oc bedreffuen er fran Canuto VI., I. Part, 1600, s. 373.

⁵² Ilsøe 1969, s. 18.

ofte effektivt formuleret med en ironisk undertone, men politisk er de naive. Rigsrådet fik præsenteret kongens synspunkter på et sølvfad, hvis råderne havde en anden opfattelse, vidste de, hvor modstødet skulle sættes ind. En helt anden karakter havde sønnen Frederik 3.s propositioner. I modsætning til faderens detaljerede argumentation havde sønnens propositioner karakter af korte dagsordner i punkter; Frederik 3. afslørede ikke sine synspunkter på forhånd.

Arild Huitfeldt brugte Erasmus af Rotterdam i sine opfordringer til Christian 4. om at undgå krig. Derved fik han elegant antydnet, at moral og realpolitik ikke nødvendigvis er modsætninger, det er realpolitik at undgå krigens ødelæggelser. Krig er politisk kontraproduktiv, ingen kender resultatet eller konsekvenserne på forhånd. At satse på militære løsninger er udtryk for manglende erfaring, *dulce bellum inexpertis*. Summen af Huitfeldts lærdomme må forstås som den trænedes politiker og historikers råd til en uerfaren konge om at undgå at satse så ensidigt på bestemte politiske og militære løsninger, at han blev ude af stand til at variere sin politik efter omstændighederne, hvis forudsætningerne svigtede. Ved at forholde sig til virkeligheden reduceres mulighederne for, at tilfældigheder bliver afgørende. Ved at kombinere Machiavellis magtforståelse med Erasmus af Rotterdam kan Huitfeldt samtidig give det tilfældige eller skæbnebestemte, som er knyttet til politik, en moralsk dimension.

Huitfeldt døde i 1609 og oplevede ikke Christian 4.s krige. Forløbet af disse er velkendt, men trods deres forskellige udfald har de en ting fælles: Christian 4.s personlige krigsdeltagelse. Rigsrådet advarede i 1625 kongen mod at deltage personligt, konsekvenserne ville blive uoverskuelige, hvis der tilstødte ham noget.⁵³ Men for monarken var drømmen om personlig hæder afgørende – i denne henseende mindede han om Karl den Dristige. Christian 4.s selvopfattelse blev stillet til kunstnerisk til skue i de pragttapeter, han efter Kalmarkrigen fik udført til riddersalen (Dansesalen) på Frederiksborg.⁵⁴ Nogle få af de 16-18 fortællende tapeter havde kroningen i 1596 som tema, resten Kalmarkrigen. Tapeterne gik tabt ved Frederiksborgs brand i 1859, men er beskrevet i Frederiksborgs inventarium 1636/50 og enkelte kendes desuden fra nogle små skitser udført af Heinrich Hansen og F.C. Lund

⁵³ Erslev, I, 1887-89, s. 443f.

⁵⁴ Om Dansesalens tapeter, se Gunner Lind: Christian 4.s tapeter i riddersalen. S. Heiberg (red.): *Christian 4. og Frederiksborg*, 2006, s. 99-113. A. Petersen: *Frederiksborg Slots Inventarium 1650, 1866*.

året før branden. Mindst seks, måske endnu flere, havde fremstillinger af kongen i fuld figur, manden i centrum, der med overblik styrer og dirigerer alt. Tapeterne efterlod ingen tvivl om, hvordan Christian 4. ønskede at blive husket, det var som feltherre og erobrer.

Selv ved mindre aktioner havde kongen behov for at markere sig. I januar 1623 ville han sende en troppestyrke til ærkebispdømmet Bremen for at beskytte sine interesser – han havde med stort besvær fået valgt sønnen Frederik til coadjutor. Rigsrådet fandt det nødvendigt at advare kongen mod selv at tage af sted, da sagen ikke var tilstrækkelig vigtig til at “erfordre eders mait.s kongelige person og præsens”.⁵⁵ Der var intet i vejen for at sende en beskeden dækningsstyrke, men hvis kongen selv var til stede og det kom til kamp, var Danmark uden forberedelse blevet rodet ind i den europæiske konflikt. Med andre ord, gik noget galt, var det efter rådets opfattelse nemmere for kongen at distancere sig fra foretagendet, hvis han ikke selv var til stede. Kongen skal være politisk leder og være, hvor overblikket er bedst, ikke på kamppladsen med dens snævre horisont. Men Christian 4. tænkte dybest set ikke politisk, sværdet, ikke pennen var i hans selvopfattelse afgørende for reputationen. Det gentog sig i større skala under Torstenssonkrigen i 1644, hvor kongen reelt var ude med flåden i tre måneder og dermed væk fra København på et tidspunkt, hvor det ene gesandtskab efter det andet ankom til hovedstaden, bl.a. fra kardinal Mazarins Frankrig. Slaget på Kolberger Heide gjorde Christian 4. til en del af den nationale identitet, men politisk var det ikke hensigtsmæssigt. Det var i København stormagtsdiplomaterne opholdt sig, ikke på Trefoldigheden.

Helt andre prioriteringer møder man i kardinal Richelieus såkaldte *Testament politique*,⁵⁶ politiske refleksioner og råd henvendt til Ludvig 13. Hovedpunkterne er, at kongen skal lytte til gode råd, fokusere på det væsentlige og ikke fortabe sig i småting. Han skal alt efter situationen udvise fasthed eller fleksibilitet og ikke lade sig styre af personlige sympatier. Politik må ikke føres på grundlag af følelser, det vil uvægerligt føre til en katastrofe, men efter rationelle overvejelser. Især er det vigtigt, at fyrsten på forhånd gennemtænker de mulige konsekvenser af sine handlinger. Han skal, hvis det overhovedet er muligt, undgå krig. Udfaldet er altid uforudsigeligt, derimod er det vigtigt at forhandle, da man derved altid får relevante informationer om modparten.

⁵⁵ Erslev, 1, 1887-89, s. 344.

⁵⁶ Francoise Hildesheimer (ed.): *Testament politique de de Richelieu*, Paris 1996.

Som den vigtigste kvalifikation af alle fremhæver Richelieu evnen til tavshed og hemmeligholdelse, statsmanden skal kunne lade som ingen ting, forstille sig. Selv på grundlag af denne hastige opremsning er det indlysende, at Richelieus politiske forestillinger ligger langt fra Christian 4.s Richelieu er snu og beregnende som Ludvig 11., Christian 4. forfængelig og besat af irrationelle politiske drømmerier som Karl den Dristige, Huitfeldts skrækeksempel.

Formuleringerne er skarpere, men den politiske essens er den samme i Richelieus politiske testamente som hos Arild Huitfeldt. Begge havde sat sig ind i det pensum, Machiavelli og Commines havde foreskrevet; det havde Christian 4. ikke. Men det drejer sig også om personlighed. Kongens behov for anerkendelse, for at være manden i centrum, for at spille en rolle var uforeneligt med det huitfeldtske dictum *necesse est, ut possit dissimulare, qui vult imperare*: for den som vil regere, er det nødvendigt at kunne lade som ingen ting. For Huitfeldt var varetagelsen af statens interesser også et moralsk spørgsmål, Erasmus blev mobiliseret som støtte for Machiavelli og Commines. Det var umoralsk ikke at forholde sig til virkeligheden.

SUMMARY

STEFFEN HEIBERG: *Dulce Bellum Inexpertis – war is beautiful for those who do not know it. Arild Huitfeldt and Christian IV*

Arild Huitfeldt's prefaces to the individual volumes of his Chronicles of Denmark (1595-1604) assume their character of political admonitions addressed to the young Christian IV. Harald Ilsøe has characterized Huitfeldt as a "secret" student of Machiavelli and has shown that the prefaces contain concealed quotations from the *Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio*. An undisguised ideal figure, whom Huitfeldt likes to quote, is Philippe de Commines. Huitfeldt, in his foreword to Hans Mogensen's Danish translation of Philippe de Commines' *Memoirs* (1605), accordingly adopts as his own ideal the analytical and "realistic" approach to writing history of Philippe de Commines and Guicciardini.

Huitfeldt does more than simply paraphrase Machiavelli and de Commines. In his preface to King Hans' history (1599), Huitfeldt, proceeding from this king's efforts to reconquer Sweden, stresses that even a just war could go wrong. His arguments are political as well as moral and draw on undeclared references to Erasmus of Rotterdam's antiwar essay *Dulce bellum inexpertis – war is beautiful for those who do not know it* – which is contained in his *Adagia*, a collection with commentaries of Greek and Latin sayings.

Erasmus' point is that war is often started by inexperienced princes, who lack insight. Huitfeldt's use of such formulations in a preface to a young king, who desires an expansive foreign policy, must be seen as daring.

By combining Erasmus and Machiavelli, Huitfeldt emphasizes that morality and realpolitik are not opposites; avoiding the devastation of war is a form of realpolitik. Relying one-sidedly on a military solution is a sign of inexperience, *dulce bellum inexpertis*. This point of view was reiterated at a meeting of the war council in 1604, where Huitfeldt and his supporters opposed the king's war plans by explaining that politics is not simply a matter of having right on one's side: he who aims to rule must be able to dissemble and to exercise self-discipline. One must take account of reality.